

ROMAN CZAJA (*Toruń*)

MARIAN BISKUP JAKO BADACZ ZAKONU KRZYŻACKIEGO I JEGO PAŃSTWA NAD BAŁTYKIEM

Słowa kluczowe: zakon krzyżacki; Prusy w średniowieczu; Inflanty w średniowieczu; historia historiografii

Karol Górski w autobiografii naukowej w następujący sposób scharakteryzował swojego seminarzystę Mariana Biskupa: „Wśród studentów wyróżniał się zdolnościami, siłami fizycznymi, pracowitością i dokładnością”¹. Mistrz trafnie wyłowił cechy, które określiły sposób uprawiania historii przez jego ucznia. „Zdolności” – to przede wszystkim umiejętność stawiania właściwych pytań, podejmowanie nowych, słabo zbadanych obszarów badawczych. Siła fizyczna, pracowitość i dokładność przekładały się w warsztacie badawczym na rozległą kwerendę, dążenie do wyczerpania całego dostępnego zasobu źródeł oraz pełną i szczegółową dokumentację wygłaszanych sądów. Celem prezentowanego przyczynku jest przedstawienie badań Mariana Biskupa nad historią zakonu krzyżackiego i jego władztwa terytorialnego nad Bałtykiem. W jego dorobku naukowym tematyka ta odgrywała rolę szczególną, zajmował się nią od czasów studenckich, gdy na seminarium profesora Karola Górskiego przygotowywał pracę magisterską o Janie Cegenbergu, po ostatnie dni aktywności naukowej, poświęcone w dużej mierze współredagowaniu i pisaniu nowej syntezy dziejów państwa zakonnego. Profesor był autorem artykułów analitycznych, obszernych, bogatych w faktografię i opartych na szerokiej kwerendzie archiwalnej monografii, a także obejmujących cały proces dziejowy syntez. Należał do nielicznej grupy uczonych, którzy z równą łatwością pisali wartościowe przyczynki, jak i obszerne monografie i dzieła syntetyczne.

W pierwszych dwóch dziesięcioleciach swojej pracy naukowej Marian Biskup interesował się głównie genezą opozycji stanowej i inkorporacji Prus do Korony Polskiej oraz dziejami wojny trzynastoletniej. W tym nurcie badawczym mieszczą się zarówno pierwsze publikacje o Janie Cegenbergu i Towarzystwie Jaszczurczym², jak i wydany drukiem w 1952 r. doktorat, w którym po raz pierwszy w literaturze

¹ K. Górski, *Autobiografia naukowa*, red. W. Sieradzan, Toruń 2003, s. 85.

² M. Biskup, *Jan Cegenberg współtwórca Związku Pruskiego (ok. 1390–1456)*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 15: 1949, nr 1–2, s. 73–122; nr 3–4, s. 27–78; idem, *Uwagi o roli i znaczeniu Towarzystwa Jaszczurczego w latach 1438–1454*, *ibid.*, t. 15: 1949, nr 1–2, s. 63–72.

ukazano genezę przywilejów Kazimierza Jagiellończyka oraz wpływ władcy polskiego na politykę zagraniczną miasta nad Motławą³. Już w opublikowanej pracy magisterskiej widoczne są cechy charakterystyczne dla warsztatu naukowego M. Biskupa, rzeczowa analiza oparta na bardzo dobrej znajomości stanu badań oraz gruntownej dokumentacji źródłowej, która umożliwiła początkującemu badaczowi polemikę z poglądami starszej literatury przedmiotu, w tym także korygowanie ustaleń faktograficznych promotora⁴. Na podkreślenie zasługują także obiektywne, wolne od ideologicznych uwarunkowań XX w. oceny Jana Cegenberga oraz rzadkie w późniejszych pracach M. Biskupa próby tworzenia psychologicznego portretu badanej postaci.

Po uzyskaniu stopnia doktora w centrum zainteresowań Mariana Biskupa znalazły się uwarunkowania, które doprowadziły do wybuchu powstania przeciw zakonowi krzyżackiemu i przyłączenia Prus do Korony w 1454 r. Pierwszym sygnałem badań nad tą tematyką jest artykuł opublikowany w 1954 r.⁵ M. Biskup zapowiadał w nim przygotowanie większej pracy „Polska a Prusy krzyżackie w połowie XV w.,” która ostatecznie ukazała się pięć lat później pod innym tytułem⁶, oraz przedstawił podstawowe tezy planowanych badań. Autor wskazywał na dwa zagadnienia, we wcześniejszych badaniach marginalizowane, które należało uwzględnić w badaniach nad genezą wydarzeń z 1454 r., narastające w pierwszej połowie XV w. powiązania gospodarczo-społeczne między Prusami a Koroną oraz zaangażowanie polskich elit politycznych po stronie walczących z zakonem krzyżackim stanów pruskich. Problematyka gospodarcza została we wzmiankowanym artykule przedstawiona jedynie na bazie kilku egzemplifikacji, natomiast szczegółowej analizie poddane zostały zróżnicowane stanowiska wobec sprawy pruskiej obozu wielkopolskiego i małopolskiego. Wpływ na sformułowanie problematyki badawczej wywarły niewątpliwie poglądy Mariana Małowista o tworzeniu się na bazie kontaktów handlowych wspólnego rynku i gospodarczym zrastaniu się ziem koronnych i pruskich⁷. W postawieniu na pierwszym planie czynników ekonomicznych można również odczytać wyraźny wpływ podstawowych założeń metodologii marksistowskiej, odwołanie do której wiązało się zapewne z wcześniejszą krytyką kierowaną przez partyjnych ideologów wobec K. Górskiego i jego uczniów⁸. We wstępie

³ M. Biskup, *Stosunek Gdańska do Kazimierza Jagiellończyka w okresie wojny trzynastoletniej 1454–1466*, Toruń 1952.

⁴ Idem, *Jan Cegenberg*, s. 36, 44.

⁵ Idem, *Do genezy inkorporacji*, *Przegląd Zachodni* (dalej cyt. PZ), R. 10: 1954, nr 7–8, s. 293–306.

⁶ Idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959.

⁷ M. Małowist, *Polityka gospodarcza Zakonu Krzyżackiego w XV w.*, [in:] *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu*, Wrocław 1948, s. 51–70; idem, *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV wieku*, *Przegląd Historyczny*, t. 45: 1954, z. 2–3, s. 141–187.

⁸ Zob. W. Piasek, *Historia jako wiedza lokalna. „Antropologiczne przesunięcie” w badaniach nad historiografią PRL*, Toruń 2011, s. 194; Z. H. Nowak, *Karol Górski – koleje życia*, [in:] *Karol Górski. Człowiek i uczonec*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1999, s. 16.

do książki opublikowanej w 1959 r. M. Biskup sam wskazywał na „niedostateczne uwzględnienie czynników ekonomicznych” przez K. Górskiego oraz w pierwszych własnych pracach⁹. W artykule opublikowanym w 1954 r. pojawia się terminologia charakterystyczna dla historiografii wczesnych lat pięćdziesiątych: „walka wyzwolenicza Związku Pruskiego”, „postępowa myśl obozu wielkopolskiego”, „wsteczna koncepcja możnowładztwa małopolskiego”, „zwycięstwo postępowej koncepcji nad wstecznymi europejskimi siłami feudalnymi”; wolna od niej pozostanie jednak monografia *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*. Lektura tego dzieła pozwala przypuszczać, że odwołania do założeń metodologii badań historii gospodarczej w niewielkim stopniu przekładały się w pisarstwie historycznym M. Biskupa na rzeczywistą zmianę postawy metodologicznej, gdyż w badaniach nad kontaktami handlowymi ziem polskich z Prusami stosuje taką samą analizę jak w rozważaniach nad historią polityczną. Opierając się na szerokiej kwerendzie źródłowej, wskazuje na przykłady polsko-pruskich kontaktów handlowych i wpisuje je w procesy ekonomiczne zgodne z postawioną tezą o „gospodarczym zrastaniu się” obu krajów. Z tego też względu nieprzemijającą wartość zachowuje warstwa heurystyczna badań nad gospodarczymi przesłankami zjednoczenia Pomorza Wschodniego z Polską, natomiast interpretacja poszczególnych faktów może z punktu widzenia obecnego stanu wiedzy wywoływać uwagi polemiczne¹⁰. Twierdzenie o naturalnym procesie zrastania się Korony i Prus obejmowało także kontakty społeczne, które M. Biskup badał podobną metodą jak związki gospodarcze. Wydobyte ze źródeł przykłady więzów rodzinnych lub innych form kontaktów służyły jako ilustracja postawionej tezy¹¹. Najpewniej poruszał się M. Biskup na polu historii politycznej. Jego analizy stanowiska poszczególnych stronnictw wśród elit politycznych Królestwa i działań dyplomatycznych stanów pruskich nadal zachowują aktualność. Książka *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku* była pierwszą próbą kompleksowego, uwzględniającego warunki społeczno-gospodarcze i polityczne, opartego na szerokiej bazie źródłowej spojrzenia na genezę wydarzeń roku 1454 r. Należy podkreślić, że w dużym stopniu była to próba udana i nadal zachowują wartość słowa K. Górskiego, który pisał w recenzji: „Po wielu jeszcze latach badacze sięgają będą do tych ogromnych zasobów wiadomości zmagazynowanych w pracy”¹².

⁹ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego*, s. 9.

¹⁰ R. Czaja, *Strefa bałtycka w gospodarce europejskiej w XIII–XV wieku ze szczególnym uwzględnieniem Prus krzyżackich*, [in:] *Ziemia polskie wobec zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. S. Gawlas, Warszawa 2006, s. 234 nn.

¹¹ M. Biskup, *Walka o zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, [in:] *Pomorze średniowieczne* (Szkice z dziejów Pomorza, t. 1), red. G. Labuda, Warszawa 1958, s. 341. W tym popularnonaukowym ujęciu pojawia się teza o wspólnocie narodowej ludności ziem polskich i Pomorza, jednak w monografii wydanej rok później autor wypowiada się ostrożniej, pisząc o „poczuciu jedności etnicznej”, zob. idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego*, s. 120.

¹² K. Górski w: *Roczniki Historyczne*, R. 27: 1961, s. 269.

W latach sześćdziesiątych badania Mariana Biskupa nad historią zakonu krzyżackiego i jego państwa w Prusach koncentrowały się na dwóch dużych tematach, dziejach wojny trzynastoletniej i syntezie dziejów państwa zakonnego w latach 1308–1525 przygotowywanej w ramach *Historii Pomorza*.

Monografia wojny trzynastoletniej stanowiła kontynuację badań prowadzonych w latach pięćdziesiątych. Autor przedstawił w niej kompleksową analizę konfliktu uwzględniającą działania militarne, polityczno-dyplomatyczne oraz uwarunkowania gospodarczo-finansowe. W tej obszernej rozprawie poza zaletami warsztatu naukowego znanymi już z wcześniejszych publikacji Marian Biskup pokazał się jako znakomity badacz historii wojskowości. Książka zawierała terminologię i oceny charakterystyczne dla polskiej historiografii, jednak po raz pierwszy w długiej historii badań tego konfliktu prezentowała ona analizy oparte na materiale źródłowym wytworzonym przez obie walczące strony. Prowadząc badania nad historią wojny trzynastoletniej, M. Biskup miał możliwość przeprowadzenia kwerendy w zasobach dawnego archiwum wielkich mistrzów w Prusach, przechowywanego wówczas w Getyndze, oraz w Centralnym Archiwum Zakonu Niemieckiego we Wiedniu. Praca ta m.in. ze względu na imponującą podstawę źródłową została bardzo dobrze oceniona nie tylko przez polską, ale i niemiecką krytykę naukową. Walter Hubatsch, najpoważniejszy w latach sześćdziesiątych XX w. badacz zakonu krzyżackiego w RFN, uznał ją za staranną i rzetelną¹³. Na solidny warsztat autora i bardzo dobrą dokumentację źródłową wskazała również Brigitte Poschmann, która jednocześnie trafnie dostrzegła kontrast między obiegowymi hasłami i jednostronnymi ocenami zawartymi we wstępie i rozdziale podsumowującym, a wolną od nich, stojącą na znakomitym poziomie naukowym częścią badawczą¹⁴.

W pierwszym tomie zbiorowej syntezy dziejów Pomorza przygotowywanym pod kierunkiem Gerarda Labudy w Zakładzie Historii Pomorza Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk Marian Biskup opracował obszerną, liczącą blisko 200 stron część poświęconą historii państwa krzyżackiego w latach 1310–1466¹⁵. Zgodnie z założeniami przyjętymi dla całej syntezy uwzględnione zostały w tym opracowaniu zagadnienia gospodarczo-społeczne, dzieje organizacji państwowej, zagadnienia polityczne oraz kultura umysłowa i polityczna. Należy jednak podkreślić, że M. Biskup elastycznie potraktował założenia przedstawione w *Przedmowie* przez G. Labudę. Zagadnienia gospodarczo-społeczne, którym przypisywano rolę pierwszorzędną, jako odrębny przedmiot badań uwzględnione zostały tylko w roz-

¹³ W. Hubatsch w: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Jg. 103: 1967, s. 655.

¹⁴ B. Poschmann w: *Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 33: 1960, s. 389: „Man lasse sich nicht beirren durch die herkömmlichen Schlagworte und Einseitigkeit der Beurteilung in der Einleitung und im zusammenfassenden Schlußkapitel: Die eigentliche Untersuchung ist davon weitestgehend frei; sie ist solide aus der Quellen erarbeitet”.

¹⁵ M. Biskup, *Rozwój gospodarki czynszowej i utrwalenie ustroju stanowego na Pomorzu Wschodnim pod rządami krzyżackimi (1310–1466)*, [in:] *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 581–775.

działach dotyczących okresu do 1382 r. Natomiast w części poświęconej państwu krzyżackiemu w pierwszej połowie XV w. problemy historii społecznej i gospodarczej potraktowane zostały dość marginalnie. Wspólnie z zagadnieniami politycznymi dotyczącymi formowania się opozycji stanowej wpisane zostały w rozdział poświęcony kryzysowi państwa zakonnego. W drugiej części syntezy obejmującej dzieje Prus Królewskich i Krzyżackich w latach 1466–1526 zagadnienia dotyczące historii gospodarczej i społecznej zostały wprawdzie uwzględnione w odrębnych rozdziałach, jednak zajmowały stosunkowo niewiele miejsca. Najwięcej uwagi poświęcił M. Biskup ustrojowi polityczno-terytorialnemu oraz problemom historii politycznej, głównie stosunkom krzyżacko-polskim i uwarunkowaniom politycznym, które doprowadziły do sekularyzacji państwa zakonnego¹⁶. Celem opublikowanej w dwóch tomach *Historii Pomorza* syntezy dziejów państwa zakonnego od 1310 do 1525 r. było uwzględnienie całokształtu zjawisk historycznych. M. Biskup miał świadomość wagi problemów związanych z historią społeczną, gospodarczą i dziejami kultury, w głównej jednak mierze jego opracowanie koncentrowało się na przedstawieniu dziejów instytucji państwa, jego struktury terytorialnej, relacji politycznych między władcą a społeczeństwem oraz polityki zewnętrznej. Taki stan rzeczy wynikał zarówno ze stanu badań, jak i z poglądów metodologicznych lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Warstwa stylistyczna i językowa oraz formułowane oceny wskazują, że stworzony przez M. Biskupa obraz dziejów państwa zakonnego w znacznym stopniu odzwierciedla polską tradycję historiograficzną. W przeciwieństwie do K. Górskiego, który negatywną ocenę państwa zakonnego formułował na bazie kategorii etycznych, krytyka wyrażana przez M. Biskupa wynikała z punktu widzenia Polski i innych ludów nadbałtyckich¹⁷. W 1986 r. M. Biskup i G. Labuda opublikowali syntezę dziejów państwa zakonnego, którą tworzyły nieco rozbudowane i uzupełnione o aktualną literaturę przedmiotu rozdziały opublikowane w ramach *Historii Pomorza*¹⁸. Znamienne dla tej książki są także drobne zmiany stylistyczne, które podobnie jak i włączenie tekstu autorstwa M. Biskupa poświęconego losom zakonu krzyżackiego po 1525 r. można uznać za świadectwo stopniowo zmieniającego się spojrzenia na państwo zakonne¹⁹. W 2000 r. Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie wydał tę syntezę w języku niemieckim²⁰. Niestety we wstępie do tłumaczenia Rex Rexheuser nie

¹⁶ M. Biskup, *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466–1526)*, [in:] *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 24–186.

¹⁷ Zob. też M. Biskup, *Zakon krzyżacki i jego państwo nad Bałtykiem w dziejach Polski*, PZ, R. 22: 1966, nr 4, s. 287–306. W artykule tym najpełniej została sformułowana ocena państwa zakonnego w kontekście dziejów Polski.

¹⁸ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1986.

¹⁹ Przykładowo „walkę klasową chłopów” zastąpiono „postawą” lub „oporem chłopów”, a „zaburzoną ekspansję Zakonu” – „ekspansją”, zob. M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego*, s. 311, 313, 355; M. Biskup, *Rozwój gospodarki czynszowej*, s. 637, 678.

²⁰ M. Biskup, G. Labuda, *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen: Wirtschaft, Gesellschaft, Staat, Ideologie*, aus dem Polnischen v. J. Heyde u. U. Kodur, Osnabrück 2000.

przedstawił historii powstawania tekstu syntezy, dlatego postrzegano ją jako świadectwo stanu polskich badań z lat osiemdziesiątych XX w. Wśród recenzji doceniających znaczenie syntezy dla stworzenia kompleksowego i wyważonego obrazu państwa zakonnego pojawiły się także głosy krytyczne wskazujące na ahistoryczną terminologię i nieaktualne założenia metodologiczne²¹.

Na początku XXI w. Marian Biskup był już przekonany o konieczności przygotowania nowego opracowania dziejów państwa zakonnego w Prusach, które uwzględniałyby znacznie wzbogacony w ostatnim ćwierćwieczu XX w. stan badań oraz zmiany metodologiczne wynikające z pojawienia się nowych pytań badawczych i odejścia historyków od obrazów utrwalonych w niemieckiej i polskiej tradycji historiograficznej. Efektem kierowanego przez Profesora projektu badawczego, w którym współpracował ze znacznie młodszymi kolegami, był pierwszy tom syntezy, poświęcony charakterystyce władzy terytorialnej i społeczeństwa w średniowiecznych Prusach. W tym opracowaniu M. Biskup pełnił funkcję współredaktora oraz autora obszernych rozdziałów poświęconych polityce zewnętrznej zakonu krzyżackiego²².

Badania prowadzone w ramach drugiego tomu *Historii Pomorza* uświadomiły Marianowi Biskupowi, jak słabo opracowane są dzieje państwa zakonnego w Prusach w jego schyłkowej fazie, a szczególnie polityczne i dyplomatyczne uwarunkowania sekularyzacji. Z tego też względu od końca lat siedemdziesiątych XX w. podjął on analityczne studia nad genezą przekształcenia państwa zakonu krzyżackiego w państwo świeckie. W przeciwieństwie jednak do realizowanego ćwierć wieku wcześniej planu kompleksowych badań nad genezą inkorporacji Prus do Korony w 1454 r. tym razem Profesor koncentrował się na historii politycznej. W swoich badaniach wyszedł poza bilateralną perspektywę stosunków polsko-krzyżackich, a problem sekularyzacji Prus przedstawił jako zagadnienie polityki środkowo-europejskiej. Takie potraktowanie tematu wymagało rozległej kwerendy archiwalnej, która poza archiwami polskimi i zakonu krzyżackiego objęła także archiwa dawnych księstw Rzeszy Niemieckiej. Na uwagę zasługuje fakt, że podobnie jak i w badaniach na przyczynami wojny trzynastoletniej, także i prace nad upadkiem państwa zakonnego M. Biskup rozpoczął od publikacji artykułów syntetycznych, przedstawiających podstawowe tezy badawcze²³. Efektem prowadzonych prac badawczych były liczne studia analityczne oraz dwie obszerne monografie. Pierwsza

²¹ Zob. recenzje Stuarta Jenksa (Preußenland, Jg. 39: 2001, Nr. 2, s. 59–61) i Jürgena Sarnowsky'ego (Beiträge zur Geschichte Westpreußens, Jg. 18: 2002, s. 205 n.).

²² *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008.

²³ M. Biskup, *Das Ende des Deutschordensstaates Preussen im Jahre 1525*, [in:] *Die geistlichen Ritterorden Europas* (Vorträge und Forschungen, Bd. 26), hrsg. v. J. Fleckenstein, M. Hellmann, Sigmaringen 1980, s. 403–416; idem, *Die Säkularisation des Deutschen Ordensstaates in Preussen im Jahre 1525 (Genesis und Bedeutung)*, *Studia Maritima*, vol. 2: 1980, s. 7–27; idem, *Die Säkularisierung des Ordensstaates Preussen und die „Presussische Huldigung“ vom Jahre 1525*, *Wissenschaftskolleg zu Berlin Jahrbuch 1981/1982* [druk: 1983], s. 35–54.

z nich obejmowała okres od 1466 r. do 1519 r.²⁴ Zalety tego dzieła w pełni doceniła recenzentka, która uznała, że „bogate faktograficznie dzieło Mariana Biskupa, wypełnione skrupulatną rekonstrukcją licznych wydarzeń i wykrywaniem związków polityki Polski względem Prus Krzyżackich i odwrotnie, z otaczającą, aktualną sytuacją środkowoeuropejską, zajmie ważne miejsce w historiografii”²⁵. Z bardzo przychylnym przyjęciem krytyki naukowej spotkała się także druga część, w której M. Biskup przedstawił dyplomatyczne i militarne działania związane z ostatnią wojną polsko-krzyżacką²⁶. Profesor planował przygotowanie trzeciej książki poświęconej traktatowi krakowskiemu i sekularyzacji państwa zakonnego, jednak – jak sam z goryczą wspominał – niezależne od niego okoliczności sprawiły, że z tego planu niestety zrezygnował.

Poza wzmiankowanymi wyżej wielkimi tematami Mariana Biskupa interesowały wszystkie aspekty dziejów państwa zakonnego w Prusach i Inflantach. Już w początkowej fazie swojej kariery naukowej podjął badania nad historią miast pruskich. Pierwsze prace z zakresu problematyki miejskiej poświęcił Elblągowi. Jako wieloletni redaktor „Rocznika Elbląskiego” w latach 1961–1985 starał się także inspirować badania nad historią tego miasta²⁷. Do tematyki elbląskiej M. Biskup wracał wielokrotnie, publikując w latach 1987–1998 prace dotyczące związków miasta z Hanzą, prozopografii elbląskiej grupy kierowniczej, planów utworzenia uniwersytetu oraz początków reformacji. Od czasów doktoratu interesował się M. Biskup także dziejami Gdańska. Największym jego osiągnięciem na tym polu było opracowanie okresu 1308–1454 r. w ramach zbiorowej syntezy dziejów miasta²⁸. Od lat dziewięćdziesiątych M. Biskup kierował zespołem przygotowującym syntezę Torunia. Jego dziełem był plan i koncepcja całego przedsięwzięcia, a także tom obejmujący dzieje miasta w latach 1454–1548²⁹. Przy końcu lat pięćdziesiątych Profesor opublikował kilka studiów historyczno-urbanistycznych dotyczących rozwoju przestrzennego małych miast pruskich: Hławy, Sztumu, Braniewa,

²⁴ Idem, *Polska i zakon krzyżacki w Prusach w początkach XVI w. wieku: u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, cz. 1, Olsztyn 1984.

²⁵ H. Chłopocka w: *Zapiski Historyczne* (dalej cyt. ZH), t. 62: 1987, z. 1, s. 203.

²⁶ M. Biskup, *Wojna Pruska, czyli wojna Polski z Zakonem Krzyżackim z lat 1519–1521: u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, cz. 2, Olsztyn 1991; zob. recenzję Karola Olejnika w: ZH, t. 68: 1993, z. 3, s. 101–103.

²⁷ M. Biskup, *Elbląg w czasach krzyżackich (z problematyki historiograficznej miasta)*, PZ, R. 7: 1951, nr 5/6, s. 102–114; idem, *Potrzeby historiograficzne Elbląga i jego regionu*, *Rocznik Elbląski*, t. 1: 1961, s. 5–29; zob. wydany po jego redakcją tom *Zasłużeni ludzie dawnego Elbląga: szkice biograficzne*, Wrocław 1987.

²⁸ Idem, *Pod panowaniem krzyżackim*, [in:] *Historia Gdańska*, red. E. Cieślak, t. 1: do 1454 r., Gdańsk 1978, s. 337–642; zob. własne refleksje autora nad badaniami nad tematyką gdańską: idem, *Gdańsk w moich pracach i działaniach naukowych*, [in:] *Nadanie Marianowi Biskupowi tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Gdańskiego: Gdańsk, dnia 6 grudnia 2001 roku*, oprac. K. Orzechowski, Gdańsk 2003, s. 25–49.

²⁹ *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 1: M. Biskup, *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992; idem, *Koncepcja i realizacja syntezy historii Torunia*, *Rocznik Toruński*, t. 23: 1996, s. 23–31.

Grudziądzka i Lidzbarka Warmińskiego. Oprócz prac poświęconych poszczególnym miastom spod pióra M. Biskupa wyszły także trzy ważne artykuły monograficzne poświęcone roli miast pruskich w reprezentacji stanowej oraz kształtowaniu się sieci miejskiej i rozwojowi autonomii komunalnej w państwie zakonnym³⁰.

Od końca lat pięćdziesiątych XX w. stałe miejsce w dorobku naukowym Mariana Biskupa zajmowały publikacje dotyczące historii wojskowej. Badania nad tą tematyką rozpoczął od prac poświęconych bitwie grunwaldzkiej oraz źródłowego przyczynku dotyczącego zajęcia przez Krzyżaków ziemi dobrzyńskiej. W następnych latach oprócz wojny z lat 1409–1411 objął swoimi zainteresowaniami także bitwę pod Płowcami, wojnę z 1431 r. oraz zmiany w wojskowości krzyżackiej spowodowane rosnącą rolą wojsk zaciężnych. Podsumowaniem badań Profesora z zakresu historii wojskowej są opublikowane w latach dziewięćdziesiątych monograficzne opracowania poświęcone bitwie pod Grunwaldem oraz wojnom polsko-krzyżackim z lat 1308–1521³¹.

W latach pięćdziesiątych XX w. Marian Biskup, pracując w Zakładzie Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN, prowadził prace nad atlasem historycznym Prus Królewskich. Wyniki tych badań posłużyły mu także jako punkt wyjścia do prac nad osadnictwem wiejskim na Pomorzu Gdańskim w XV w. oraz do rozwijanych w latach dziewięćdziesiątych nowatorskich prac nad geografiami historyczną kościoła pruskiego w czasach krzyżackich, ze szczególnym uwzględnieniem sieci klasztornej i parafialnej³².

Marian Biskup często podejmował w swoich publikacjach także zagadnienia dotyczące historii badań nad zakonem krzyżackim i jego władztwem nad Bałtykiem. Początkowo były to opracowania relacjonujące polskie i niemieckie badania³³. Nawiązane w latach siedemdziesiątych kontakty Profesora ze „Wspólną Pol-

³⁰ Idem, *Rola miast w reprezentacji stanowej Królestwa Polskiego i Prus Krzyżackich w XIV i XV w.*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 30: 1978, z. 1, s. 87–121; idem, *Rozwój sieci miast pruskich do drugiej połowy XVII w.*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, t. 28: 1980, nr 3, s. 401–412; idem, *Der Deutsche Orden und die Freiheiten der grossen Städte vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, [in:] *Stadt und Orden: das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich*, hrsg. v. U. Arnold (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 44), Marburg 1993, s. 112–128.

³¹ Idem, *Grunwaldzka bitwa: geneza, przebieg, znaczenie, tradycje*, Warszawa 1991; idem, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993.

³² Idem, *Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w.*, Prace Instytutu Geografii PAN, nr 5: 1956, s. 178–224; idem, *Uwagi o problemie osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach Krzyżackich w wiekach XIV–XV*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej cyt. KMW), 1983, nr 2/3, s. 199–217; idem, *Sredniowieczna sieć klasztorów w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach (do 1525 roku)*, ZH, t. 64: 1999, z. 1, s. 35–61; idem, *Parafie w państwie krzyżackim*, [in:] *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, Toruń 2000, s. 81–93.

³³ M. Biskup, *Najnowsze prace zachodniemieckie nad historią Zakonu Krzyżackiego*, Kwartalnik Historyczny, R. 64: 1957, nr 6, s. 204–211; idem, *Polish research work on the history of the Teutonic Order state organization in Prussia (1945–1989)*, Acta Poloniae Historica, vol. 3: 1960, s. 89–113.

sko-Niemiecką Komisją Podręcznikową” zaowocowały refleksją nad historycznymi uwarunkowaniami pracy naukowej historyka. Jej efektem były między innymi prace dotyczące przedstawiania zakonu krzyżackiego i Pomorza w podręcznikach. W tym czasie, dysponując już znacznym dorobkiem badawczym, zaczął M. Biskup publikować artykuły zawierające programy badań nad historią zakonu krzyżackiego. Na uwagę zasługuje fakt, że w wydany w 1982 r. w renomowanej serii „Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens” tomie prezentującym wyniki polskich badań nad państwem zakonnym Profesor zamieścił opracowanie poświęcone zadaniom i celom badawczym³⁴. Część postulatów badawczych dotyczących między innymi Inflant i dziejów Prus Krzyżackich w latach 1466–1525 r. realizował sam i przy wsparciu swoich uczniów. Kolejny etap rozwoju zainteresowań dziejami historiografii wyznaczają powstałe głównie w latach osiemdziesiątych prace poświęcone historykom niemieckim (Artur Semrau, Max Toeppen, Erich Maschke, Karl Kasiske), którzy zajmowali się dziejami krzyżackich Prus. Do zasług Profesora należy także zaliczyć zapoczątkowanie studiów nad historią polskich badań nad państwem zakonnym w Prusach³⁵.

Umiędzynarodowienie badań nad historią zakonu krzyżackiego wyrażające się między innymi utworzeniem Międzynarodowej Komisji do Badań Zakonu Niemieckiego, w której Marian Biskup pełnił funkcję wiceprezydenta, stworzyło także nowe możliwości badawcze. Na zlecenie Komisji Profesor wspólnie z małżonką Ireną Janosz-Biskupową podjęli edycję protokołów kapituł konwentów z Rzeszy oraz akt wizytacji przeprowadzanych na całym obszarze działania Zakonu. Prace edytorskie dały także okazję do poszerzenia zakresu terytorialnego zainteresowań badawczych. Od lat osiemdziesiątych w dorobku naukowym M. Biskupa pojawiają się publikacje poświęcone różnym problemom zakonu krzyżackiego w Inflantach, Rzeszy Niemieckiej i w Italii³⁶. Szczególnie bliska stała się mu tematyka inflancka, którą starał się także zainteresować młodszych kolegów³⁷.

Przedstawiony przegląd najważniejszych osiągnięć Mariana Biskupa na polu badań nad historią zakonu krzyżackiego i jego władztwa terytorialnego nad Bałty-

³⁴ Idem, *Stan i potrzeby badań nad państwem krzyżackim w Prusach (w. XIII – początek XVI)*, ZH, t. 41: 1976, z. 1, s. 21–50; idem, *Die Erforschung des Deutschordensstaates Preußen: Forschungsstand – Aufgaben – Ziele*, [in:] *Der Deutschordensstaat Preußen in der polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart*, hrsg. v. U. Arnold, M. Biskup (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 30), Marburg 1982, s. 1–35.

³⁵ M. Biskup, *Zakon krzyżacki i jego państwo w Prusach w polskiej historiografii lat trzydziestych XX w.*, KMW, 1994, nr 2–4, s. 155–170.

³⁶ Idem, *Warunki przyjmowania kandydatów do zakonu krzyżackiego w Rzeszy Niemieckiej na przełomie XV–XVI wieku*, ZH, t. 49: 1984, z. 3, s. 107–110; idem, *Der Personenstand des Deutschen Ordens in Franken im Jahre 1513*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte, Bd. 45: 1986, s. 327–336; idem, *Die Ballei Sizilien im 15. Jahrhundert anhand der Visitationsakten*, [in:] idem, *Opera minora*, Toruń 2002, s. 106–128; o pracach poświęconych historii Inflant zob. R. Czaja, *Das mittelalterliche Livland in polnischer Forschung*, ZH, t. 76: 2011, z. 4, s. 109 nn.

³⁷ Zob. pracę zbiorową *Inflanty w średniowieczu. Władztwa zakonu krzyżackiego i biskupów*, red. M. Biskup, Toruń 2002.

kiem daleki jest od wyczerpania zarówno w kontekście ilościowym, jak i metodologicznym. Pogłębiona analiza jego twórczości naukowej uwzględniająca oprócz prac publikowanych także rękopiśmienną spuściznę jest złożonym i wymagającym czasu zadaniem badawczym, którego realizacja stanie się istotnym przyczynkiem do historii polskiej nauki historycznej w drugiej połowie XX w. Marianowi Biskupowi z pewnością bliska była maksyma Leopolda von Ranke „wie es eigentlich gewesen ist” – daleki był jednak od jej naiwnego utożsamiania z obiektywną prawdą historyczną czy wiarą w możliwość rekonstrukcji dziejów. Interpretował ją jako poprawność warsztatową, a obiektywizm jako gruntowną, opartą na źródłach dokumentację. W jego badaniach widoczna jest znacząca dynamika zarówno w poszerzaniu tematyki badawczej, jak i w perspektywie metodologicznej.

MARIAN BISKUP ALS HISTORIKER DES DEUTSCHEN ORDENS
UND SEINES STAATES AN DER OSTSEE

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Deutscher Orden; Preußen im Mittelalter; Livland im Mittelalter; Historiographiegeschichte

Im Artikel werden die wichtigsten Felder der Forschungen von Marian Biskup zur Geschichte des Deutschen Ordens und seiner Landesherrschaft an der Ostsee vorgestellt. Er war Autor analytischer Artikel, umfassender Monographien, reich an Faktenwissen und basierend auf breit gefächerten Archivstudien, sowie von Gesamtdarstellungen, welche den gesamten historischen Prozess abdeckten. Im ersten Teil des Artikels werden die Artikel zur Entstehung der ständischen Opposition und der Inkorporierung Preußens in die Krone Polens sowie zur Geschichte des Dreizehnjährigen Kriegs charakterisiert. Anschließend bespricht der Autor den Beitrag Marian Biskups an der Erarbeitung der Gesamtdarstellungen zur Geschichte des Ordensstaates in Preußen. Das dritte große Thema in den Forschungen des Professors bildeten Studien zur Genese der Umgestaltung des Ordensstaates in ein weltliches Herzogtum. Im letzten Teil werden Publikationen zur Geschichte der preußischen Städte und zur Militärgeschichte des Ordenslandes, zur Historiographiegeschichte über den Deutschen Orden, zur Geschichte Livlands und zur Kirchengeschichte in Preußen besprochen.

MARIAN BISKUP AS A RESEARCHER OF THE TEUTONIC ORDER
AND HIS STATE AT THE BALTIC SEA

Summary

Key words: Teutonic Order; Prussia in the Middle Ages; Livonia in the Middle Ages; the history of historiography

The article presents the main areas of Marian Biskup's research on the history of the Teutonic Order and its territorial rule at the Baltic Sea. Marian Biskup was interested in the Teutonic Order from the very beginning of his scientific career. He was an author of various analytical articles and comprehensive monographs based on extensive archival research. He also wrote works of historical synthesis embracing the whole historical process. The first part of the article described the research on the origin of the opposition of the Prussian estates and the incorporation of Prussia into the Kingdom of Poland, as well as the history of the Thirteen Years' War. Next, the author characterized Marian Biskup's contribution in the preparation of works of historical synthesis of the Monastic State of the Teutonic Order in Prussia. The third major theme researched by Professor Biskup was the origin of the transformation of the Monastic State into a secular state. The final part of the article referred to publications devoted to the history of Prussian towns and the military history of the Monastic State, the history of research on the Teutonic Order, the history of Livonia and the history of the church in Prussia.

